

Przypisy końcowe

2. Jan Paweł II, *Pope Approves Universal Catechism*, artykuł w: *L'Osservatore Romano*, Wydanie angielskie z 1 lipca 1992, s.1.
3. Jan Paweł II, *List do kapłanów na Wielki Czwartek 1993*, artykuł w: *L'Osservatore Romano*, Wydanie polskie, nr 4 (1993), s.8.
4. Niektóre z dokumentów Soboru Watykańskiego II (1962-1965), wzmiankowane w tej książce, są faktycznie dokumentami posoborowymi⁴⁴. Dokumenty te odzwierciedlają rozwój, który wprawdzie został przez sobór usankcjonowany, lecz który został wdrożony przez hierarchię kościelną dopiero po zakończeniu soboru.
5. Pius XII, *Humani Generis*, nr 20, AAS 42 (1950), s.568. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1069, s.404.
6. *Zobacz*: (a) Pius XII, *Humani Generis*, nr 20, AAS 42 (1950), s.568. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1069, s.404. (b) Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 25, AAS 57 (1965), ss.29-31. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.127-129.
7. Papież Pius XII napisał:

Więc liturgia święta nie określa wiary katolickiej ani jej nie ustala swoją własną mocą w sposób absolutny; lecz raczej, będąc wyznaniem prawd nadziemskich, które podlegają najwyższej władzy nauczającej Kościoła, może podsuwać argumenty i świadectwa nie małej zaprawdę wartości dla określenia szczególnych artykułów nauki chrześcijańskiej.

Pius XII, Mediator Dei, nr 48, AAS 39 (1947), s.541.

Źródło: Pius XII, Encyklika Mediator Dei: O Liturgii, ss.29-30.

W tej książce będziemy posługiwać się liturgią obrządku rzymskiego.

8. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 252 § 3, s.125.
9. Opis katolickiego obrzędu chrztu dzieci jest w tym rozdziale podany w formie skróconej. Został on zaczerpnięty z publikacji: Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy chrztu dzieci według rytuału rzymskiego*, ss.59-76. W tej publikacji można znaleźć pełny opis tego obrzędu.

44. Dokumenty te są faktycznie dokumentami Kurii Rzymskiej, które dotyczą liturgii Kościoła. W *Bibliografii* figurują one jako pozycje bibliograficzne nr: 139 i 140. Odwołania do tych dokumentów znajdują się w przypisach końcowych nr: 134, 135, 136, 138, 140, 141, 143, 148, 149, 155, 161, 162, 163, 172, 173, 175, 179, 183, 189, 191, 223, 467. (*przyp. red.*).

Dodatek

10. Kościół katolicki utrzymuje, że „chrztu udziela się bądź przez zanurzenie, bądź przez polanie” (*Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 854, s.367). Pokropienie niemowlęcia wodą nie jest już dłużej uważane za właściwe.
11. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 2. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 316, s.184.
12. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 3. Źródło: Bokwa I. (red.), *Breviarium fidei*, nr 317, s.184.
13. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 34, zagadnienie 101, artykuł 1, s.222.
14. Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy chrztu dzieci według rytuału rzymskiego*, s.67.
15. Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy chrztu dzieci według rytuału rzymskiego*, s.68.
16. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 4. Źródło: Bokwa I. (red.), *Breviarium fidei*, nr 318, s.185.
17. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 7. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 321, s.186.
18. Sobór Trydencki, *Dekret o grzechu pierwotnym*, kanon 3. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 310, s.181.
19. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 7. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 321, s.186.
20. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 7. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 321, s.186.
21. Do tej zasady odwołuje się teologia katolicka używając terminu *ex opere operato*, który oznacza *przez sam fakt spełnienia czynności*. Ta zasada zostanie przedyskutowana w Rozdziale 3, *Usprawiedliwienie wzrastające i zachowujące*.
22. Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy chrztu dzieci według rytuału rzymskiego*, s.69.
23. Sacred Congregation for Divine Worship, *Introduction to the Rite of Christian Initiation*, s.17.
24. Elliott Ch., *Just as I Am (Tak, jakim jest)*. Źródło: *Śpiewnik Pielgrzyma*, pieśń nr 213, s.269.
25. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 5. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 319, s.185.
26. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 6. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 320, ss.185-186.
27. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, Kanony o usprawiedliwieniu, kanon 9. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 349, s.195.
28. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 6. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 320, s.186.
29. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 7. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 321, s.186.
30. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 7. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 321-323, ss.186-187.
31. Opis katolickiego obrzędu chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych jest w tym rozdziale podany w formie skróconej. Został on zaczerpnięty z publikacji: Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*, ss.41-62. W tej publikacji można znaleźć pełny opis tego obrzędu.
32. Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*, ss.43-44.
33. Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*, s.49.

34. Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*, s.24.
35. National Conference of Catholic Bishops, *The Rites of the Catholic Church*, tom 1, s.70.
36. National Conference of Catholic Bishops, *The Rites of the Catholic Church*, tom 1, s.71.
37. National Conference of Catholic Bishops, *The Rites of the Catholic Church*, tom 1, s.94.
38. Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*, s.66.
39. Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*, s.68.
40. National Conference of Catholic Bishops, *The Rites of the Catholic Church*, tom 1, s.109.
41. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 4. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 318, s.185.
42. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 8. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 324, s.188.
43. Katolicycy teologowie dzielą zasługi na dwie kategorie. *Merit de condigno* jest zasługą prawdziwą (stosowną), w przypadku której nagroda jest sprawiedliwą i zasłużoną wartością wykonanej pracy. *Merit de congruo* jest zasługą niestosowną, w przypadku której, z powodu szczodroliwości Boga, otrzymana nagroda przekracza wartość wykonanej pracy. Zasługa drugiego rodzaju przyczynia się do otrzymania dobra, lecz nie zapracowuje na nie w pełni.
Niektórzy katolicycy teologowie, włączając w to Tomasza z Akwinu, nauczają, że pierwsza łaska aktualna może zostać wysłużona w imieniu grzesznika przez osobę już usprawiedliwioną. Na przykład mówią oni, że Szczepan – pierwszy męczennik Kościoła – wysłużył nawrócenie Pawła, który obserwował kamienowanie Szczepana. Także Monika wysłużyła stosownie pierwszą łaskę dla swojego syna Augustyna. Dodatkowo niektórzy teologowie katolicycy utrzymują, że nieusprawiedliwiony grzesznik, działający pod wpływem pierwszej łaski aktualnej, może sam zasłużyć stosownie na wzrost tejże łaski aktualnej. To z kolei dalej pomaga mu w przygotowaniu się do otrzymania usprawiedliwienia. Ponieważ w obydwu tych przypadkach zasługa jest *de congruo*, usprawiedliwienie w ujęciu katolickim może być nadal postrzegane jako całkowicie z czystej łaski. Przynajmniej tak postrzegają to teologowie katolicycy. Dalsze wyjaśnienia tych kwestii można znaleźć w: Tanquerey A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 2, ss.181-182.
44. National Conference of Catholic Bishops, *The Rites of the Catholic Church*, tom 1, s.71.
45. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, Kanony o usprawiedliwieniu, kanon 12. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 352, s.195.
46. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, Kanony o usprawiedliwieniu, kanon 9. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 349, s.195.
47. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 8. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 324, ss.187-188.
48. National Conference of Catholic Bishops, *The Rites of the Catholic Church*, tom 1, s.70.
49. National Conference of Catholic Bishops, *The Rites of the Catholic Church*, tom 1, s.90.
50. National Conference of Catholic Bishops, *The Rites of the Catholic Church*, tom 1, s.94.
51. Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*, s.66.
52. Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*, s.66.
53. National Conference of Catholic Bishops, *The Rites of the Catholic Church*, tom 1, s.71.
54. National Conference of Catholic Bishops, *The Rites of the Catholic Church*, tom 1, s.71.
55. Ta historia oparta jest na zdarzeniu opisanym w: Cruz J.C., *Eucharistic Miracles*, ss.38-46.
56. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 7. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 322, s.187.

Dodatek

57. Sobór Trydencki, *Dekret o sakramentach*, Kanony o sakramentach w ogólności, kanon 6. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 380, s.200.
 58. Tanqueray A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 2, s.197.
 59. Sobór Trydencki, *Dekret o sakramentach*, Kanony o sakramentach w ogólności, kanon 8. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 382, s.200. Zasada, o której tutaj mowa, jest często wyrażana przez łacińskie określenie *ex opere operato*, którego ten cytat jest tłumaczeniem.
 60. Sobór Trydencki, *Dekret o sakramentach*, Kanony o sakramentach w ogólności, kanon 4. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 378, s.199.
 61. Ponieważ teologia katolicka naucza, że przyjęcie chrztu jest niezbędne dla osiągnięcia radości życia wiecznego w obecności Boga, Kościół uznał za konieczne zdefiniować trzy rodzaje ważnego chrztu:
 - *Chrzest wodny* jest normalną formą sakramentu [1257].
 - *Chrzest krwi* ma zastosowanie w stosunku do osób, które zostały umęczone za wiarę katolicką zanim mogły przyjąć sakrament chrztu. O samym męczeństwie mówi się, że przynosi takie same owoce jak sam sakrament [1258, 1281].
 - *Chrzest pragnienia* ma zastosowanie w stosunku do osób, które nie mają żadnej możliwości przyjęcia sakramentu chrztu, lecz chciałyby go otrzymać, gdyby mogły to zrobić [1259-1260, 1281]. „Jeśli chodzi o *katechumenów*, którzy umierają przed chrztem, ich wyraźne pragnienie przyjęcia tego sakramentu, połączone z żalem za grzechy i z miłością, zapewnia im zbawienie, którego nie mogli otrzymać przez sakrament” (*Katechizm Kościoła Katolickiego* (1259), s.313).
- Pismo Święte nigdzie nie wspomina o chrzcie krwi i chrzcie pragnienia.
62. Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, nr 11, AAS 56(1964), ss.102-103. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.52.
 63. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 10. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 326, ss.188-189.
 64. To podsumowanie opiera się na analizie dokonanej w: Tanqueray A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 2, s.177.
 65. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 10. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 326, s.189.
 66. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 42, AAS 57(1965), ss.47-49. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.144-146.
 67. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 7. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 322, s.187.
 68. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.255.
 69. Ott L., *Fundamentals of Catholic Dogma*, s.255.
 70. Porównaj z: Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 14, zagadnienie 110, artykuły 1-4, ss.81-88.
 71. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, Kanony o usprawiedliwieniu, kanon 32. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 372, s.198.
 72. Sobór Trydencki, *Dekret o sakramentach*, Kanony o sakramentach w ogólności, kanon 8. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 382, s.200.
 73. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 14, AAS 57(1965), s.18. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.116-117.
 74. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 10. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 326, ss.188-189.
 75. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, Kanony o usprawiedliwieniu, kanon 24. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 364, s.197.
 76. Wypowiedź cytowana w: Cogan W.J., *A Catechism for Adults*, s.30.

77. Opis katolickiego obrzędu pokuty jest w tym rozdziale podany w formie skróconej. Został on zaczerpnięty z publikacji: Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Obrzędy pokuty*, ss.37-41. W tej publikacji można znaleźć pełny opis tego obrzędu.
78. Premm M., *Dogmatic Theology for the Laity*, s.373.
79. Premm M., *Dogmatic Theology for the Laity*, s.374.
80. Według teologii katolickiej, jak wyjaśniono to w Rozdziale 1, *Usprawiedliwienie niemowląt*, napełnieniu łaską uświęcającą towarzyszy otrzymanie darów Ducha Świętego i napełnienie cnotą, w szczególności miłością [1803-1845]. Dlatego w teologii katolickiej posiadanie miłości jest zrównane z byciem w stanie łaski. Innymi słowy: kto utracił miłość przez popełnienie grzechu śmiertelnego, utracił w swej duszy łaskę uświęcającą. Na przykład *Katechizm Kościoła Katolickiego* stwierdza, że grzech śmiertelny „pociąga [...] za sobą utratę miłości i pozbawienie łaski uświęcającej, to znaczy stanu łaski” (*Katechizm Kościoła Katolickiego* (1861), s.443). W innym miejscu *Katechizm* stwierdza po prostu: „Grzech śmiertelny niszczy miłość w sercu człowieka” (*Katechizm Kościoła Katolickiego* (1855), s.442).
81. Choć dwa terminy używane w tej książce, mianowicie *utrata usprawiedliwienia* i *powtórne usprawiedliwienie*, nie są używane w publikacjach katolickich, to jednak odnajdujemy synonimy tychże pojęć. Sobór Trydencki stwierdził:

Ci zaś, którzy po otrzymaniu łaski usprawiedliwienia przez grzech od niej odpadli, znowu będą mogli być usprawiedliwieni, jeśli – pobudzeni przez Boga – postarają się utraconą łaskę odzyskać w sakramencie pokuty dzięki zasłudze Chrystusa.

*Sobór Trydencki, Dekret o usprawiedliwieniu, rozdział 14.
Źródło: Bokwa I., Breviarium fidei, nr 332, s.191.*

Proces, w wyniku którego ochrzczeni katolicy „po otrzymaniu łaski usprawiedliwienia przez grzech od niej odpadli”, nazwany jest w tej książce *utratą usprawiedliwienia*. Proces, w wyniku którego katolicy „znowu będą mogli być usprawiedliwieni”, nazwany jest natomiast *powtórny usprawiedliwieniem*.

Nie należy rozumieć, że *utrata usprawiedliwienia* oznacza powrót do stanu, w którym dana osoba znajdowała się przed swym chrztem. Kościół naucza, że chrzest opieczętowanie duszę niezatartym duchowym znamieniem (*charakterem*) [1272-1274, 1280]. Ponadto, sakrament ten jest udzielany głównie w celu zmazania grzechu pierwotnego. Gdy więc ktoś popełnia grzech śmiertelny, to chociaż w ten sposób traci w swej duszy łaskę uświęcającą, jednak nie wraca do stanu grzechu pierwotnego i nie traci niezatartego duchowego znamienia chrztu. Dlatego dana osoba może być ochrzczone tylko raz, a łaska uświęcająca tracona po chrzcie musi być odzyskiwana przez sakrament pokuty.

Podobnie, *nie* należy rozumieć, że *powtórne usprawiedliwienie* oznacza usunięcie grzechu pierwotnego, wyciśnięcie znamienia chrztu lub inne unikalne skutki powodowane przez chrzest. Odwrotnie, określenie to jest używane w tej książce w znaczeniu przywrócenia do życia łaski przez sakrament pokuty. *Porównaj z:* (a) Sobór Trydencki, *Dekret o sakramentach*, Kanony o sakramentach w ogólności, kanon 9. *Źródło:* Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 383, s.200. (b) Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 27, zagadnienie 66, artykuł 9, ss.81-83.

82. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 960, stwierdza istnienie wymogu odbywania indywidualnej spowiedzi, pozwalając przy tym na następujący wyjątek:

Indywidualna i integralna spowiedź oraz rozgrzeszenie stanowią jedyny zwyczajny sposób, przez który wierny, świadomy grzechu ciężkiego, dostępuje pojednania z Bogiem i Kościołem. Jedynie niemożliwość fizyczna lub moralna zwalnia od takiej spowiedzi. W takim wypadku pojednanie może się dokonać również innymi sposobami.

Kodeks Prawa Kanonicznego, kanon 960, s.399.

Kościół katolicki wyjaśnia, czym jest żal doskonały:

Gdy żal wypływa z miłości do Boga miłowanego nade wszystko, jest nazywany „żalem doskonałym” lub „żalem z miłości” (*contritio*). Taki żal odpuszcza grzechy

Dodatek

powszednie. Przynosi on także przebaczenie grzechów śmiertelnych, jeśli zawiera mocne postanowienie przystąpienia do spowiedzi sakramentalnej, gdy tylko będzie to możliwe.

Katechizm Kościoła Katolickiego (1452), s.354.

Zobacz także: Katechizm Kościoła Katolickiego [1492], s.363.

83. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 14. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 332, s.191.

84. Sobór Trydencki, *Nauka o sakramencie pokuty*, rozdział 5. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 434, s.213.

85. *Kodeks Prawa Kanonicznego* mówiąc o roli kapłana w konfesjonale, przedstawia go w charakterze sędziego:

Kapłan powinien pamiętać, że słuchając spowiedzi, występuje równocześnie w charakterze sędziego i lekarza, oraz że został przez Boga ustanowiony jednocześnie szafarzem boskiej sprawiedliwości i miłosierdzia, ażeby przyczynić się do czci Bożej i zbawienia dusz.

Kodeks Prawa Kanonicznego, kanon 978 § 1, s.405.

Jeśli spowiednik nie ma wątpliwości co do dyspozycji penitenta, a ten prosi o rozgrzeszenie, nie należy go odmawiać ani odkładać.

Kodeks Prawa Kanonicznego, kanon 980, s.407.

86. Sobór Trydencki, *Nauka o sakramencie pokuty*, rozdział 3. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 424, s.210.

87. Sobór Trydencki, *Nauka o sakramencie pokuty*, Kanony o najświętszym sakramencie pokuty, kanon 9. Źródło: Schroeder H.J., *The Canons and Decrees of the Council of Trent*, s.103.

88. Sobór Trydencki, *Nauka o sakramencie pokuty*, rozdział 8. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 443, s.217.

89. Cogan W.J., *A Catechism for Adults*, s.80.

90. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 989, s.409.

91. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 960, s.399.

92. Istnieją szczególne okoliczności, w których chrześcijanin może również potrzebować wyznać swoją winę drugiej osobie. Na przykład, jeśli ze swej winy chrześcijanin obraziłby inną osobę, to nie tylko powinien wyznać swój grzech Bogu, lecz powinien pójść i pojednać się z tą osobą (Mt 5,23-24). Innym przykładem może być przypadek osoby, która z powodu ciągłego życia w grzechu, znalazła się pod dyscypliną kościelną (Mt 18,15-20; 1 Kor 5,1-13). Aby zostać przywróconą do społeczności kościelnej, osoba ta powinna wyznać swój grzech przed przywódcami kościoła. W odpowiedzi na pokutę grzesznika, kościół ma „wybaczyć mu i podtrzymać go na duchu” (2 Kor 2,7). W końcu może być osoba, która doświadcza karcenia bezpośrednio z ręki Boga, z powodu istnienia ukrytego grzechu w swym życiu. Być może Bóg uderzył tę osobę zsyłając na nią poważną chorobę (Jk 5,14). Pismo Święte mówi, że powinna ona wezwać starszych kościoła i wyznać im swój grzech (Jk 5,14). Bóg obiecuje, że „modlitwa pełna wiary będzie dla chorego ratunkiem i Pan go podźwignie, a jeśliby popęłnił grzechy, będą mu odpuszczone” (Jk 5,15). W tym kontekście Pismo Święte napomina: „wyznawajcie zatem sobie nawzajem grzechy, módlcie się jeden za drugiego” (Jk 5,16).

93. Dana H.E., *A Manual Grammar of the Greek New Testament*, s.200.

94. Tanquerey A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 2, s.330.

95. Tanquerey A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 2, s.330.

96. Niektórzy uczeni katolicy wskazują na 1 List Jana 5,17 jako podstawę biblijną podziału grzechów na śmiertelne i powszednie [1854]. Jan pisze: „Kaźde bezprawie jest grzechem, są jednak grzechy, które nie sprowadzają śmierci” (1 J 5,17). Uczeni ci twierdzą, że wyrażenie „grzechy, które nie sprowadzają śmierci” mówi o grzechach powszednich. Grzech, który sprowadza śmierć to grzech śmiertelny.

Ta interpretacja ignoruje kontekst tego fragmentu Pisma Świętego. List ten został napisany do chrześcijan, którzy znajdowali się pod wpływem herezji gnostycyzmu. Fałszywi prorocy nauczali, że jedynie duchowy wymiar ma znaczenie, natomiast czyjeś postępowanie w ciele jest bez znaczenia. Zaprzeczali nawet faktowi, że Jezus przyszedł w ciele.

Jan napomina chrześcijan, aby mocno trzymali się prawdy. Zapewnia ich, że mogą modlić się z ufnością, że Bóg usłyszyci i odpowie na ich prośby (1 J 5,14-15). Jednakże Jan wskazuje na jeden wyjątek dotyczący tej obietnicy: „Jeśli ktoś spostrzeże, że brat popełnia grzech, który nie sprowadza śmierci, niech się modli, a przywróci mu życie; mam na myśli tych, których grzech nie sprowadza śmierci. Istnieje taki grzech, który sprowadza śmierć. W takim wypadku nie polecam, aby się modlono” (1 J 5,16). Chrześcijanie nie mieli wstawiać się w modlitwie za tymi, którzy wyrzekli się Chrystusa i przyjęli gnostycyzm. Powodem tego ograniczenia był fakt, że nie ma przebaczenia dla tych, którzy odrzucają jedyne Boże rozwiązanie kwestii grzechu – Jezusa Chrystusa, Zbawiciela (Hbr 6,4-8).

Dlatego 1 List Jana 5,17 nie mówi o różnych karach za grzech, lecz raczej o szczególnej sytuacji, w której modlitwa wstawiennicza jest niewłaściwa. Jeśli ktoś popełnia „grzech, który sprowadza śmierć” (1 J 5,16) – w tym przypadku grzech odstępstwa – to nie należy się za nim wstawiać, gdyż Bóg nie zamierza odpowiedzieć na tę prośbę.

97. Premm M., *Dogmatic Theology for the Laity*, ss.373-374.
98. Farrell M.L., *A Catholic Catechism for Parents and Teachers*, s.133.
99. Opis katolickiego obrzędu namaszczenia chorych jest w tym rozdziale podany w formie skróconej. Został on zaczerpnięty z publikacji: Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Sakramenty chorych: Obrzędy i duszpasterstwo*, ss.72-75. W tej publikacji można znaleźć pełny opis tego obrzędu.
100. Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Sakramenty chorych: Obrzędy i duszpasterstwo*, s.74.
101. Sobór Florencki, 6 sesja soborowa.
102. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 9. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 325, s.188.
103. Paweł VI, *Indulgentiarum Doctrina*, nr 2, AAS 59(1967), s.6.
104. Premm M., *Dogmatic Theology for the Laity*, s.434.
105. Sobór Florencki, 6 sesja soborowa.
106. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 34, zagadnienie 100, artykuł 8, s.218.
107. Paweł VI, *Indulgentiarum Doctrina*, nr 5, AAS 59(1967), ss.11-12.
108. *Zobacz*: Tanquerey A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 2, ss.321-322.
109. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, Kanony o usprawiedliwieniu, kanon 32. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 372, s.198.
110. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 16. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 335, s.192.
111. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 48, AAS 57(1965), s.54. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.151.
112. Pełne wyjaśnienie wydarzeń zapisanych w Ewangelii według Mateusza 25,31-46 i pokazanie, w jaki sposób wpisują się one w biblijne proroctwa dotyczące czasów ostatecznych, jest poza zakresem tej książki. Jednakże można powiedzieć, że część doktrynalna Pisma Świętego powinna być używana do interpretacji wydarzeń prorockich, a nie odwrotnie. Kościół katolicki używa Ewangelii według Mateusza 25,31-46, a więc opisu wydarzenia prorockiego, do wywiedzenia stąd doktryny zbawienia. W rezultacie kościelna doktryna zbawienia opiera się na wierze i uczynkach.
113. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, Kanony o usprawiedliwieniu, kanon 32. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 372, s.198.
114. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 14, zagadnienie 114, artykuł 3, s.149.

Dodatek

115. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 14, zagadnienie 114, artykuł 3, s.149.
116. Tanqueray A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 2, s.174.
117. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 16. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 336, s.193.
118. Premm M., *Dogmatic Theology for the Laity*, s.262.
119. Sobór Watykański II omówił relację Kościoła katolickiego do religii niekatolickich w dwóch dokumentach: (a) *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 16, AAS 57(1965), s.20. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.118-119. (b) *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich*, nr 1-5, AAS 58(1966), ss.740-744. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.333-337.
120. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 16, AAS 57(1965), s.20. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.118.
121. Chociaż Kościół katolicki naucza, że chrzest jest konieczny do zbawienia, tym niemniej teologia katolicka pozostawia możliwość zbawienia nieochrzczonych członków religii niechrześcijańskich:
- Chrzest jest konieczny do zbawienia dla tych, którym była głoszona Ewangelia i którzy mieli możliwość proszenia o ten sakrament.
- Katechizm Kościoła Katolickiego (1257), s.312.*
- Każdy człowiek, który nie znając Ewangelii Chrystusa i Jego Kościoła, szuka prawdy i pełni wolę Bożą, na tyle, na ile ją zna, może być zbawiony. Można przypuszczać, że te osoby *zapragnęłyby wyrażnie chrztu*, gdyby wiedziały o jego konieczności.
- Katechizm Kościoła Katolickiego (1260), s.313.*
122. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 16, AAS 57(1965), s.20. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.118.
123. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 14, AAS 57(1965), s.19. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.117.
124. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 12. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 330, s.190.
125. Sobór Trydencki, *Dekret o czyśćcu*.
126. Sobór Watykański I, *Wyznanie wiary*, pkt 14, ASS 5(1869-70), s.345.
127. (a) Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 49, AAS 57(1965), ss.54-55. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.151-152. (b) Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 51, AAS 57(1965), ss.57-58. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.154-155.
128. Paweł VI, *Indulgentiarum Doctrina*, nr 2, AAS 59(1967), s.6.
129. Sobór Lyoński, sesja 4.
130. Paweł VI, *Indulgentiarum Doctrina*, nr 3, AAS 59(1967), s.8.
131. 28 września 1992, w rocznicę śmierci Jana Pawła I, Jan Paweł II ofiaruje Mszę świętą za dusze Jana Pawła I i Pawła VI. Źródło: *The Lord Gives Us Confidence*, artykuł w: *L'Ossevatore Romano*, Wydanie angielskie z 7 października 1992, s.1.
132. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.255.
133. Opis katolickiej liturgii Mszy świętej jest w tym rozdziale podany w formie skróconej. Został on zaczerpnięty z publikacji: *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, Liturgia eucharystyczna, Przygotowanie darów i początek Modlitwy eucharystycznej, ss.15*-17*, ss.308*-309*. W tej publikacji można znaleźć pełny opis tej liturgii.
134. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 9, AAS 59(1967), s.547.

135. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 9, AAS 59(1967), s.547.
136. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 9, AAS 59(1967), s.547.
137. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.228.
138. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 9, AAS 59(1967), s.547.
139. Słowami samego Kościoła:

Dlatego jest całkowitą prawdą, że tak jedna, jak druga postać zawiera tyle samo, co obie postacie razem. Cały bowiem i całkowity Chrystus jest pod postacią chleba i pod każdą cząstką tej postaci, i cały jest pod postacią wina, i pod jej cząstkami (kan.3).

*Sobór Trydencki, Dekret o sakramencie Eucharystii, rozdział 3.
Źródło: Bokwa I., Breviarium fidei, nr 409, s.205.*
140. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 9, AAS 59(1967), s.547.
141. Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Ogólna instrukcja dotycząca Mszału rzymskiego*, nr 268.
142. Sobór Trydencki, *Dekret o sakramencie Eucharystii, rozdział 2. Źródło: Bokwa I., Breviarium fidei, nr 408, s.205.*
143. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 7, AAS 59(1967), s.546; cytat z: Leon I Wielki, *Sermones*, 63, 7.
144. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 1246 mówi, że niedziela „winna być obchodzona w całym Kościele jako najdawniejszy dzień świąteczny nakazany” (*Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 1246 § 1, s.489). Kanon 1247 stwierdza: „W niedzielę oraz w inne dni świąteczne nakazane, wierni są zobowiązani uczestniczyć we Mszy świętej” (*Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 1247, s.489). Kanon 1248 pozwala, aby obowiązek uczestnictwa we Mszy świętej został spełniony przez uczestnictwo w niej wieczorem dnia poprzedzającego (*Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 1248 § 1, s.491).
145. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 920, s.387.
146. Paweł VI, *Mysterium Fidei*, nr 39, AAS 57(1965), s.764. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1370, s.568.
147. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 898, s.381.
148. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 3f, AAS 59(1967), s.543.
149. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 3f, AAS 59(1967), s.543; cytat z: Sobór Trydencki, *Dekret o sakramencie Eucharystii, rozdział 5. Źródło: Bokwa I., Breviarium fidei, nr 411, s.206.*
150. Tesnière A., *Saint Peter Julian Eymard*, s.90.
151. Carberry J.J., *Reflections and Prayers for Visits with Our Eucharistic Lord*, s.15.
152. Sobór Trydencki, *Dekret o sakramencie Eucharystii, Kanony o najświętszym sakramencie Eucharystii, kanon 1. Źródło: Głowa S., Breviarium fidei, nr 298, s.404.*
153. Sobór Trydencki, *Dekret o sakramencie Eucharystii, rozdział 4. Źródło: Bokwa I., Breviarium fidei, nr 410, ss.205-206.*
154. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.228.
155. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 1, AAS 59(1967), s.539.
156. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.239.
157. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.239.

Dodatek

158. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.228.
159. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.228.
160. Paweł VI, *Mysterium Fidei*, nr 5, AAS 57(1965), s.754.
161. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 3e, AAS 59(1967), s.542.
162. Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Ogólna instrukcja dotycząca Mszału rzymskiego*, nr 55.
163. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 6, AAS 59(1967), s.545; cytat z: Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów*, nr 5, AAS 58(1966), s.927. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.484.
164. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 898, s.381.
165. Opis katolickiej liturgii Mszy świętej jest w tym rozdziale podany w formie skróconej. Został on zaczerpnięty z publikacji: *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, Liturgia eucharystyczna, Przygotowanie darów i początek Modlitwy eucharystycznej, ss.309*-311*, ss.374*-377*, s.153'. W tej publikacji można znaleźć pełny opis tej liturgii.
166. *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, Liturgia eucharystyczna, Modlitwa po przyjęciu komunii świętej, 15 sierpnia, Święto Wniebowzięcia, s.153'.
167. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 1. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 451, s.220.
168. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 1. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 451, s.220.
169. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 1. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 451, s.220.
170. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 1. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 451, s.221.
171. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, kanon 1. Źródło: Głowa S., *Breviarium fidei*, nr 329, s.416.
172. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 9, AAS 59(1967), s.547.
173. Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Ogólna instrukcja dotycząca Mszału rzymskiego*, rozdział 2, sekcja 55.
174. Jan Paweł II, *Dominicae Cenaе*, nr 9, AAS 72(1980), s.130. Źródło: Słabek P., *Wybór listów Ojca Świętego Jana Pawła II*, tom 1, s.16.
175. Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Ogólna instrukcja dotycząca Mszału rzymskiego*, nr 2.
176. Pius XI, *Ad Catholici Sacerdotii*, nr 12, AAS 28(1936), s.10. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 978, s.366.
177. Premm M., *Dogmatic Theology for the Laity*, s.354.
178. Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, nr 47, AAS 56(1964), s.113. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.60.
179. Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Ogólna instrukcja dotycząca Mszału rzymskiego*, nr 2.
180. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 1. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 451, s.220.
181. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.227.
182. Pius XII, *Mediator Dei*, nr 70, AAS 39(1947), ss.548-549. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1045, s.393.
183. Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej*, nr 3b, AAS 59(1967), s.541; cytat z: Paweł VI, *Mysterium Fidei*, nr 34, AAS 57(1965), s.762.
184. Pius XII, *Mediator Dei*, nr 68, AAS 39(1947), s.548. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1045, s.393.

185. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.258.
186. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 899 § 1, s.381 i s.383.
187. *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Liturgia eucharystyczna, Pierwsza modlitwa eucharystyczna, Aklamacja czwarta, s.310*.
188. Pius XII, *Mediator Dei*, nr 68, AAS 39(1947), s.548. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1045, s.393.
189. Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Ogólna instrukcja dotycząca Mszału rzymskiego*, nr 270.
190. Pius XII, *Mediator Dei*, nr 79, AAS 39(1947), s.552. Źródło: Pius XII, *Encyklika Mediator Dei: O Liturgii*, s.44.
191. Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Ogólna instrukcja dotycząca Mszału rzymskiego*, nr 79e.
192. *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Liturgia eucharystyczna, Pierwsza modlitwa eucharystyczna, Aklamacja czwarta, s.310*.
193. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.255.
194. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 2. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 452, s.221.
195. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 2. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 452, s.221.
196. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 2. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 452, s.221.
197. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.259; cytat z: *Modlitwa Cicha* na 9 niedzielę po Zesłaniu Ducha Świętego.
198. *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Liturgia eucharystyczna, Trzecia modlitwa eucharystyczna, Aklamacja czwarta, s.324*.
199. *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Liturgia eucharystyczna, Trzecia modlitwa eucharystyczna, Aklamacja czwarta, s.325*.
200. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 1. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 451, s.221.
201. Harris R.L., *Theological Wordbook of the Old Testament*, tom 2, s.796.
202. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 1. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 451, s.221.
203. Ta zasada stosuje się do wszystkich sakramentów. Kościół naucza, że sakrament jest ważny, jeśli kapłan właściwie wykonuje wszystkie istotne elementy obrzędu. Nie wymaga się, aby sam kapłan był w stanie łaski (Sobór Trydencki, *Dekret o sakramentach*, Kanony o sakramentach w ogólności, kanon 12. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 386, s.200.).
204. Premm M., *Dogmatic Theology for the Laity*, s.355.
205. *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Liturgia eucharystyczna, Pierwsza modlitwa eucharystyczna, Aklamacja czwarta, s.310*.
206. Tanquerey A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 2, ss.267-268.
207. Dana H.E., *A Manual Grammar of the Greek New Testament*, s.230.
208. Dana i Mantey opisują czas terażniejszy w znaczeniu przyszłym, w sposób następujący:
Takie użycie czasu terażniejszego oznacza zdarzenie, które jeszcze się nie wydarzyło, lecz uważa się je za tak pewne, że umysł może uważać je za już zachodzące.

Dana H.E., A Manual Grammar of the Greek New Testament, s.185.

Przykład użycia takiej konstrukcji gramatycznej znajdujemy w Ewangelii według Mateusza 26,2. W tym fragmencie Pan Jezus używa czasu terażniejszego, mówiąc o wydaniu Go

Dodatek

w przyszłości, co dosłownie brzmi tak: „za dwa dni jest Pascha, i Syn Człowieczy jest wydany na ukrzyżowanie”. Kontekst tego fragmentu nie pozostawia wątpliwości, że Pan używa tu czasu teraźniejszego w znaczeniu przyszłym i większość tłumaczy biblijnych przekłada ten werset w następujący sposób: „za dwa dni jest Pascha, i Syn Człowieczy będzie wydany na ukrzyżowanie”⁴⁵ (Mt 26,2).

209. Tanqueray A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 2, s.268.
210. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 1. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 451, s.221.
211. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 3, AAS 57(1965), s.6. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.105.
212. W 1 Liście do Koryntian 5,7, w wyrażeniu przetłumaczonym „został złożony w ofierze”, czasownik jest w trybie orzekającym czasu aorystycznego.
213. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 1. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 451, s.221.
214. Brown C., *New International Dictionary of New Testament Theology*, tom 2, s.520.
215. Dana H.E., *A Manual Grammar of the Greek New Testament*, s.200.
216. Wuest K.S., *The New Testament: An Expanded Translation*, s.262.
217. Pius XII, *Mediator Dei*, nr 79, AAS 39(1947), s.552. Źródło: Pius XII, *Encyklika Mediator Dei: O Liturgii*, s.44.
218. Pius XI, *Quas Primas*, nr 16, AAS 17(1925), s.600. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 924, s.343.
219. To oszacowanie wynika z następującego wyliczenia: każdy z 404 031 katolickich księży na całym świecie ofiarowuje Mszę świętą 300 razy w roku; łączna liczba Mszy świętych ofiarowanych co roku wynosi więc 121,2 miliona. Liczba księży opiera się na danych zaczerpniętych z: Foy F.A., *1994 Catholic Almanac*, s.367. Jest to stan na dzień 31 grudnia 1991 roku.
220. Pius XII, *Mediator Dei*, nr 68, AAS 39(1947), s.548. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1045, s.393.
221. Pius XII, *Mediator Dei*, nr 68, AAS 39(1947), s.548. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1045, s.393.
222. *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Liturgia eucharystyczna, Trzecia modlitwa eucharystyczna, Aklamacja czwarta, s.324*.
223. Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Ogólna instrukcja dotycząca Mszału rzymskiego*, nr 2.
224. *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Liturgia eucharystyczna, Pierwsza modlitwa eucharystyczna, s.307*.
225. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 2. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 452, s.221.
226. Tanqueray A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 2, s.279. Porównaj z: Ott L., *Fundamentals of Catholic Dogma*, s.414.
227. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 2. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 452, s.221.
228. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 2. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 452, s.221.
229. Pius XII, *Mediator Dei*, nr 79, AAS 39(1947), s.551. Źródło: Pius XII, *Encyklika Mediator Dei: O Liturgii*, s.44.
230. Paweł VI, *Mysterium Fidei*, nr 33, AAS 57(1965), s.762.
231. Sobór Trydencki, *Dekret o rzeczach, które należy przestrzegać i których należy unikać w czasie odprawiania Mszy świętej*. Źródło: TS

45. Podkreślenia w tekście dodane przez Autora książki (przyp. red.).

232. Ojciec A. Tanquerey, katolicki uczyony, wyjaśnia katolickie stanowisko w sposób następujący:
- Nie jest rzeczą niewłaściwą, żeby *ciało Chrystusa znajdowało się w tym samym czasie w niebie i na wszystkich ołtarzach, na których konsekrowane są chleb i wino*. Faktycznie sprzecznością jest, aby to samo ciało znajdowało się w tym samym czasie w wielu lokalnych miejscach. W takim przypadku byłoby ono lokalnie oddalone i oddzielone od siebie samego. Lecz jakakolwiek sprzeczność znika, gdy ciało znajduje się *lokalnie* tylko w jednym miejscu, a w drugim miejscu znajduje się *substancjalnie*. Wtedy bowiem nie jest oddalone lub oddzielone od siebie samego. Teraz z pewnością ciało Chrystusa znajduje się *lokalnie* w niebie. Jednakże w Eucharystii znajduje się ono nie lokalnie, lecz substancjalnie.
- Tanquerey A., A Manual of Dogmatic Theology, tom 2, s.262.*
233. Hardon J.A., *The Catholic Catechism*, s.467.
234. Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów*, nr 13, AAS 58(1966), ss.1011-1012. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.497. Zobacz także: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 904, s.383.
235. Pius XII, *Mediator Dei*, nr 73, AAS 39(1947), s.549. Źródło: Pius XII, *Encyklika Mediator Dei: O Liturgii*, s.41.
236. *Mszal rzymski*, Modlitwa nad darami, 9 niedziela po Zesłaniu Ducha Świętego. Źródło: *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Modlitwa nad darami, 27 niedziela zwykła, s.243. Ta modlitwa jest cytowana w: Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów*, nr 13, przypis dolny nr 105, AAS 58(1966), s.1011. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.497.
237. Pius XII, *Mediator Dei*, nr 79, AAS 39(1947), s.551. Źródło: Pius XII, *Encyklika Mediator Dei: O Liturgii*, s.44.
238. Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów*, nr 2, AAS 58(1966), ss.991-993. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.478-480.
239. (a) Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 10, AAS 57(1965), ss.14-15. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.112-113. (b) Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów*, nr 2, AAS 58(1966), ss.991-993. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.478-480.
240. Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów*, nr 2, AAS 58(1966), s.992. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.479.
241. Sobór Trydencki, *Nauka o sakramencie święceń*, kanon 1. Źródło: TS
242. Hardon J.A., *Pocket Catholic Dictionary*, s.256.
243. Na poparcie koncepcji służebnego kapłaństwa *Katechizm Kościoła Katolickiego* cytuje również List do Tytusa 1,5 [1577, 1590] i List Jakuba 5,14 [1510, 1516, 1519, 1526].
244. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 8, AAS 57(1965), s.11. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.110.
245. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 8, AAS 57(1965), s.11. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.109.
246. Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, nr 44, AAS 58(1966), s.1065. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.561.
247. Sobór Watykański I, *Pierwsza konstytucja dogmatyczna o Kościele Jezusa Chrystusa*, rozdział 1, ASS 6(1870-1), s.42. Źródło: Głowa S., *Breviarium fidei*, nr 48, s.81.
248. Sobór Trydencki, *Dekret o sakramencie Eucharystii*, rozdział 3. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 409, s.205.
249. Sobór Trydencki, *Nauka o sakramencie święceń*, rozdział 1. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 459, s.224.

Dodatek

250. Sobór Trydencki, *Nauka o najświętszej ofierze Mszy Świętej*, rozdział 1. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 451, s.220.
251. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 53, AAS 57(1965), s.59. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.155.
252. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 53, AAS 57(1965), s.59. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.155.
253. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 53, AAS 57(1965), s.59. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.155.
254. Relacja Virgilio Leviego, opublikowana w *L'Osservatore Romano*, Wydanie angielskie z 18 maja 1991, s.7.
255. Zawołanie *Totus Tuus* pochodzi z łacińskiej modlitwy świętego Louisa de Montfort (1673-1716): *Totus tuus ego sum, et omnia mea tua sunt, O Virgo super omnia benedicta*, co oznacza: „O Dziewico błogosławiona ponad wszystko! Całkowicie do Ciebie należę i wszystko co mam, do Ciebie należy” (Calkins A.B., *Totus Tuus*, s.27).
256. Ta relacja jest oparta na wywiadzie z kardynałem Stanisławem Dziwiszem, który został przeprowadzony i zarejestrowany przez André Fossarda i opublikowany w: Frossard A., *Be Not Afraid!*, s.226.
257. Liguori A., *The Glories of Mary*, s.235.
258. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 524, s.239.
259. Pius IX, *Ineffabilis Deus*.
260. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 527, s.240.
261. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 524, s.239.
262. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 525, s.239.
263. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.46.
264. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.46.
265. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, ss.45-46.
266. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, ss.45-46.
267. *Litania Loretańska*⁴⁶ w: Sikorski J., *Brewiarz dla świeckich*, s.501.
268. *Litania Loretańska* w: Sikorski J., *Brewiarz dla świeckich*, s.501.
269. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 44, AAS 42(1950), s.770. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1086, s.411.
270. Kościół katolicki twierdzi, że postać Maryi jest zapowiedziana w Księdze Rodzaju 3,15. Bezpośredni kontekst tego fragmentu Pisma Świętego mówi jednak o Ewie, nie o Maryi.
271. Niektórzy uczeni katolicy sądzą, że słowo „niewiasta” w Apokalipsie Jana 12,1 odnosi się do Maryi (przykład: Jan Paweł II, *Redemptoris Mater*, nr 24, AAS 79(1987), ss.391-393). Inni zaś sądzą, że słowo „niewiasta” odnosi się do Izraela. Druga opinia lepiej pasuje do kontekstu tego biblijnego fragmentu.
272. Sobór Efeski, *Trzeci list Cyryla Aleksandryjskiego do Nestoriusza*, kanon 1.
273. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, s.46.
274. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 25, zagadnienie 28, artykuł 3, s.96.
275. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 25, zagadnienie 28, artykuł 3, s.96.
276. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 25, zagadnienie 28, artykuł 3, s.96.
277. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 25, zagadnienie 28, artykuł 3, s.96.
278. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 25, zagadnienie 28, artykuł 3, s.96.

46. *Litania Loretańska* jest jednym z hymnów na cześć Maryi, w którym wysławiane są wielkie cnoty i przywileje, jakimi obdarzył ją Bóg. *Litania Loretańska* powstała w XII wieku, prawdopodobnie we Francji, a oficjalnie zatwierdził ją papież Sykstus V (1585-1590) (*przyp. red.*).

279. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 25, zagadnienie 28, artykuł 3, s.96.
280. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 25, zagadnienie 28, artykuł 3, s.96.
281. Premm M., *Dogmatic Theology for the Laity*, s.313.
282. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, ss.371-372; cytata z Augustyna z Hippony.
283. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 527, s.240.
284. Pius IX, *Ineffabilis Deus*.
285. Pius XII, *Mystici Corporis*, nr 110, AAS 35 (1943), s.247. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1094, s.415.
286. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 527, s.240.
287. Niektóre dokumenty katolickie unikają stwierdzenia, że Maryja faktycznie zmarła. Zamiast tego używają one dwuznacznych eufemizmów, takich jak „po dopełnieniu swego ziemskiego życia” (*Katechizm Kościoła Katolickiego* (974), s.244), „u kresu swego ziemskiego życia” (Paweł VI, *Sollemnis Professio Fidei*, nr 15, AAS 60 (1968), ss.438-439), i „dopełniwszy biegu ziemskiego życia” (Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 59, AAS 57 (1965), s.62. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.158). W dogmatycznej definicji Wniebowzięcia Maryi, Pius XII postanowił nie rozstrzygać tej kwestii. Zamiast tego, pisząc o Maryi, użył następującego sformułowania: „po zakończeniu biegu ziemskiego życia” (Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 44, AAS 42 (1950), s.770. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1086, s.411). Chociaż niektórzy nadal debatują nad tą kwestią, to jednak większość współczesnych teologów katolickich naucza, że Maryja zmarła.
288. Liguori A., *The Glories of Mary*, s.407.
289. Rdz 3,15; Ps 44,10-14; Ps 132,8; Pnp 3,6; Pnp 4,8; Pnp 6,9; Pnp 8,5; Iz 61,13; Łk 1,28; Rz 5-6; 1 Kor 15,21-26; 1 Kor 15,54-57; Ap 12.
290. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 26, AAS 42 (1950), s.762. Źródło: TS
291. Jan Paweł II, *Portugal: Message of Fatima*, s.74.
292. Jan Paweł II, *Portugal: Message of Fatima*, ss.49-50.
293. Ta relacja jest oparta na wywiadzie z kardynałem Stanisławem Dziwiszem, który został przeprowadzony i zarejestrowany przez André Fossarda i opublikowany w: Frossard A., *Be Not Afraid!*, s.251.
294. Nie po raz pierwszy jakiś papież poświęcił świat Maryi. W celu poznania historii programu pobożności maryjnej Jana Pawła II, widzianej z katolickiego punktu widzenia, zobacz: Calkins A.B., *Totus Tuus*.
295. Jan Paweł II, artykuł w: *L'Osservatore Romano*, Wydanie angielskie z 24 maja 1982, s.5 i s.12.
296. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 56, AAS 57 (1965), ss.60-61. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.156-157.
297. Benedykt XV, *Inter Sodalicia*, AAS 10 (1918), s.182. Źródło: Zawadzka M.
298. Pius XII, *Mystici Corporis*, nr 110, AAS 35 (1943), s.247. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1094, s.415.
299. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 58, AAS 57 (1965), s.61. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.158.
300. Pius XI, *Explorata Res*, AAS 15 (1923), s.104.
301. Benedykt XV, *Inter Sodalicia*, AAS 10 (1918), s.182. Źródło: Zawadzka M.
302. Pius XII, *Ad Caeli Reginam*, nr 38, AAS 46 (1954), s.635. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1094, s.415.
303. Leon XIII, *Ubi Primum*, ASS 31 (1898-9), s.257.

Dodatek

304. Święte Oficjum, Dekret *Sunt quos amor*, AAS 5 (1913), s.364. Zobacz także: (a) Denzinger H., *The Sources of Catholic Dogma*, artykuł 1978a, przypis dolny nr 2, s.502. (b) Tanquerey A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 2, ss.108-109. (c) Ott L., *Fundamentals of Catholic Dogma*, ss.212-213.
305. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 525, s.239.
306. Leon XIII, *Adiutricem*, nr 10, ASS 28(1895-6), s.131. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.309.
307. Pius XII, *Ad Caeli Reginam*, nr 35-37, AAS 46(1954), ss.633-634. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1093, s.415.
308. Pius X, *Ad Diem Illum Laetissimum*, nr 12, ASS 36(1903-4), ss.453-454. Źródło drugiej części cytatu: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 816, s.318.
309. Benedykt XV, *Fausto Appetente Die*, nr 11, AAS 13 (1921), s.334. Źródło: Zawadzka M.
310. Leon XIII, *Octobri Mense*, nr 4, ASS 24 (1891-2), ss.195-196. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 774, s.298.
311. Pius IX, *Ineffabilis Deus*.
312. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Pius IX, *Ineffabilis Deus: O niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, s.23.
313. Leon XIII, *Octobri Mense*, nr 4, ASS 24(1891-2), s.196. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 774, s.298.
314. Pius X, *Ad Diem Illum Laetissimum*, nr 13, ASS 36(1903-4), s.454. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 816, s.318.
315. Leon XIII, *Octobri Mense*, nr 4, ASS 24(1891-2), s.196.
316. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 66, AAS 57(1965), s.65. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.161.
317. Pius XII, *Mystici Corporis*, nr 110, AAS 35(1943), s.247; cytat w: Pius XII, *Ad Caeli Reginam*, nr 38, AAS 46(1954), s.635. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1094, s.415.
318. Benedykt XV, *Inter Sodalicia*, AAS 10(1918), s.182. Źródło: Zawadzka M.
319. Jan Paweł II, *Salvifici Doloris*, nr 25, AAS 76(1984), ss.235-236. Źródło: Słabek P., *Wybór listów Ojca Świętego Jana Pawła II*, tom 1, s.67.
320. Jan Paweł II, *Salvifici Doloris*, nr 25, AAS 76(1984), s.235. Źródło: Słabek P., *Wybór listów Ojca Świętego Jana Pawła II*, tom 1, s.67.
321. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 61, AAS 57(1965), s.63. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.159.
322. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Pius IX, *Ineffabilis Deus: O niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, s.14.
323. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 57, AAS 57(1965), s.61. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.157.
324. Jan Paweł II, *Salvifici Doloris*, nr 25, AAS 76(1984), s.235. Źródło: Słabek P., *Wybór listów Ojca Świętego Jana Pawła II*, tom 1, s.67.
325. Jan Paweł II, *Salvifici Doloris*, nr 25, AAS 76(1984), ss.235-236. Źródło: Słabek P., *Wybór listów Ojca Świętego Jana Pawła II*, tom 1, s.67.
326. Katolicka teologia czyni jasne rozróżnienie pomiędzy odkupieńczymi cierpieniami Chrystusa, poniesionymi dla naszego zbawienia a osobistymi cierpieniami mężczyzn i kobiet [618, 964, 1505, 1521, 1532]. Na przykład, rozważmy traktowanie ludzkiego cierpienia przez Jana Pawła II w jego liście apostolskim *Salvifici Doloris* (*O chrześcijańskim sensie ludzkiego cierpienia*), opublikowanym w 1984 roku. Temat tego listu koresponduje z fragmentem Pisma Świętego w Liście do Kolosan 1,24, gdzie Paweł pisze:

Teraz raduję się w cierpieniach za was i ze swej strony dopełniam niedostatki udreń Chrystusa w moim ciele dla dobra Jego Ciała, którym jest Kościół.

List do Kolosan 1,24

Papież mówi, że w tym fragmencie Paweł odsłania „zbawczą wartość cierpienia” (Jan Paweł II, *Salvifici Doloris*, nr 1. Źródło: Słabek P., *Wybór listów Ojca Świętego Jana Pawła II*, tom 1, s.39). Papież pisze o Maryi:

Ma też Ona najszczególniejsze prawo powiedzieć, że dopełnia w swym własnym ciele – jak i w swej duszy – tego, czego nie dostaje cierpieniem Chrystusa.

Jan Paweł II, Salvifici Doloris, nr 25, AAS 76(1984), s.226.

Źródło: Słabek P., Wybór listów Ojca Świętego Jana Pawła II, tom 1, s.67.

Podobnie, według Jana Pawła II, wszelkie ludzkie cierpienia przyczyniają się do odkupienia:

Każdy człowiek ma udział w Odkupieniu [...] Dokonując Odkupienia przez cierpienie, Chrystus wyniósł zarazem ludzkie cierpienie na poziom Odkupienia. Preto też w swoim ludzkim cierpieniu każdy człowiek może stać się uczestnikiem odkupieńczego cierpienia Chrystusa.

Jan Paweł II, Salvifici Doloris, nr 19, AAS 76(1984), s.226.

Źródło: Słabek P., Wybór listów Ojca Świętego Jana Pawła II, tom 1, s.59.

Jednakże kontekst Listu do Kolosan 1,24 nie mówi o tym, że Paweł cierpi dla zbawienia lub uczestniczy w odkupieniu. Przeciwnie, mówi on o swych własnych cierpieniach doświadczanych w toku swej służby z powodu sprawiedliwości. Gdy chrześcijanie cierpią, jako Ciało Chrystusa na ziemi, Pan w niebie ma udział w ich cierpieniach (Dz 9,4; 1 Kor 12,26). To właśnie w tym sensie Kościół dopełnia cierpienie Chrystusa. Tych cierpień chrześcijan nie powinno mylić się z odkupieńczym cierpieniem i śmiercią Chrystusa na krzyżu za nasze grzechy.

327. Benedykt XV, *Inter Sodalicia*, AAS 10(1918), s.182. Źródło: Zawadzka M.
328. Leon XIII, *Iucunda Semper Expectatione*, nr 3, ASS 27 (1894-5), s.178. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.302.
329. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 58, AAS 57(1965), s.61. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.158.
330. Benedykt XV, *Fausto Appetente Die*, nr 11, AAS 13(1921), s.334. Zawadzka M.
331. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 60, AAS 57(1965), s.62. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.159.
332. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 62, AAS 57(1965), s.63. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.159.
333. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 60, AAS 57(1965), s.62. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.159.
334. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 1186, s.473.
335. Leon XIII, *Ubi Primum*, ASS 31 (1898-9), s.257.
336. Leon XIII, *Adiutricem*, nr 15, ASS 28(1895-6), s.132. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.310.
337. Leon XIII, *Supremi Apostolatus Officio*, nr 2, ASS 16(1883-4), ss.113-114. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.87.
338. Leon XIII, *Octobri Mense*, nr 5, ASS 24(1891-2), s.197. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.233.
339. Benedykt XV, *Fausto Appetente Die*, nr 11, AAS 13(1921), s.334. Źródło: Zawadzka M.
340. Leon XIII, *Superiore Anno*, nr 1, ASS 17(1884), s.49. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.111.
341. Pius XII, przemówienie wygłoszone 21 kwietnia 1940.

Dodatek

342. Pius IX, *Exultavit Cor Nostrum*, nr 3.
343. Benedykt XV, *Fausto Appetente Die*, nr 11, AAS 13 (1921), s.334. Źródło: Zawadzka M.
344. Leon XIII, *Octobri Mense*, nr 4, ASS 24 (1891-2), s.196. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.232.
345. Pius VII, *Tanto Studio*.
346. Leon XIII, *Octobri Mense*, nr 4, ASS 24 (1891-2), s.196. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.232.
347. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 60, AAS 57 (1965), s.62. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.159.
348. Pius X, *Ad Diem Illum Laetissimum*, nr 14, ASS 36 (1903-4), s.454. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 816, s.318.
349. Paweł VI, *Indulgentiarum Doctrina*, nr 5, AAS 59 (1967), ss.11-12.
350. Paweł VI, *Indulgentiarum Doctrina*, nr 5, AAS 59 (1967), s.11.
351. Pius X, *Ad Diem Illum Laetissimum*, nr 12, ASS 36 (1903-4), ss.453-454. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 816, s.318.
352. Pius X, *Ad Diem Illum Laetissimum*, nr 14, ASS 36 (1903-4), s.454. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 816, s.318.
353. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 60, AAS 57 (1965), s.62. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.159.
354. Pius IX, *Ineffabilis Deus*.
355. Pius IX, *Ubi Primum*, nr 5.
356. Pius X, *Ad Diem Illum Laetissimum*, nr 14, ASS 36 (1903-4), s.454.
357. Leon XIII, *Fidentem Piumque Animum*, nr 3, ASS 29 (1896-7), s.206. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.339.
358. Leon XIII, *Octobri Mense*, nr 4, ASS 24 (1891-2), s.196. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 774, s.298.
359. Leon XIII, *Augustissimae Virginis Mariae*, nr 9, ASS 30 (1897-8), s.133. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.360.
360. Leon XIII, *Iucunda Semper Expectatione*, nr 5, ASS 27 (1894-5), s.179. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.303.
361. Pius XI, *Ingravescentibus Malis*, nr 32, AAS 29 (1937), s.380.
362. Leon XIII, *Iucunda Semper Expectatione*, nr 8, ASS 27 (1894-5), s.182. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.305.
363. Leon XIII, *Parta Humano Generi*, ASS 34 (1901-2), s.195.
364. Leon XIII, *Adiutricem*, nr 9, ASS 28 (1895-6), s.131. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.309.
365. Pius X, *Ad Diem Illum Laetissimum*, nr 13, ASS 36 (1903-4), s.454.
366. Tłumaczenie hebrajskiego „obok Mnie” (Wj 20,3) w: Keil C.F., *Commentary on the Old Testament*, tom 2, s.114.
367. Pius IX, *Ineffabilis Deus*.
368. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Pius IX, *Ineffabilis Deus: O niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, s.16.
369. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 524, s.239.
370. Leon XIII, *Iucunda Semper Expectatione*, nr 3, ASS 27 (1894-5), s.178. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.302.
371. Leon XIII, *Fidentem Piumque Animum*, nr 3, ASS 29 (1896-7), s.207. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.339.
372. Benedykt XV, *Inter Sodalicia*, AAS 10 (1918), s.182. Źródło: Zawadzka M.

373. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Pius IX, *Ineffabilis Deus: O niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, s.17.
374. Liguori A., *The Glories of Mary*, s.407.
375. Porównaj z: Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 39, AAS 42(1950), s.768.
376. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 17, AAS 42(1950), s.759. Źródło: TS
377. Paweł VI, *Sollemnis Professio Fidei*, nr 15, AAS 60(1968), ss.438-439.
378. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 59, AAS 57(1965), s.62. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.158.
379. Pius X, *Ad Diem Illum Laetissimum*, nr 14, ASS 36(1903-4), s.454.
380. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 20, AAS 42(1950), s.760. Źródło: TS
381. Leon XIII, *Magnae Dei Matris*, nr 25, ASS 25(1892-3), s.145. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.253.
382. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 14, AAS 42(1950), s.758. Źródło: TS
383. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 62, AAS 57(1965), s.63. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.159.
384. *Katechizm Kościoła Katolickiego* (722), s.187. Porównaj z: 2 Kor 9,15.
385. *Litania Loretańska* w: Sikorski J., *Brewiarz dla świeckich*, s.500. Porównaj z: J 15,11.
386. *Litania Loretańska* w: Sikorski J., *Brewiarz dla świeckich*, s.500. Porównaj z: Ap 22,16.
387. *Litania Loretańska* w: Sikorski J., *Brewiarz dla świeckich*, s.500. Porównaj z: J 10,9; J 14,6.
388. *Litania Loretańska* w: Sikorski J., *Brewiarz dla świeckich*, s.500. Porównaj z: Mt 11,19; Mt 11,28.
389. Kult Maryi jako Matki Bożej Nieustającej Pomocy został oficjalnie usankcjonowany przez Piusa IX (1846-1878). Porównaj z: Hbr 7,25; Hbr 13,5-6.
390. Leon XIII, *Parta Humano Generi*, ASS 34(1901-2), s.195. Porównaj z: 1 P 2,25.
391. Benedykt XV, *Inter Sodalicia*, AAS 10(1918), s.182. Porównaj z: Rz 10,13.
392. Pius VIII, *Praesentissimum Sane*.
393. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 25, zagadnienie 28, artykuł 3, s.96.
394. *Litania Loretańska* w: Sikorski J., *Brewiarz dla świeckich*, s.500.
395. Leon XIII, *Octobri Mense*, nr 4, ASS 24(1891-2), s.196. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.232.
396. Leon XIII, *Adiutricem*, nr 8, ASS 28(1895-6), s.130. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.309.
397. *Litania Loretańska* w: Sikorski J., *Brewiarz dla świeckich*, s.500. Zobacz także: *Katechizm Kościoła Katolickiego* [721], s.187.
398. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 56, AAS 57(1965), ss.60-61. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.157. Zobacz także: *Katechizm Kościoła Katolickiego* [726], s.188.
399. Pius IX, *Ineffabilis Deus*. Źródło: Pius IX, *Ineffabilis Deus: O niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, s.18.
400. Kościół katolicki uznaje Miltiadesa (311-314) za Biskupa Rzymu w czasie rzekomego nawrócenia Konstantyna. Sylwester (314-335) był pierwszym Biskupem Rzymu, który doświadczył pełni dobrodziejstw cesarskiej przychylności.
401. Niektórzy historycy za datę otwarcia synodu uznają 19 czerwca 325 roku.
402. Te cyfry odzwierciedlają stan na 31 grudnia 1991 roku. Zaczepnięto je z: Foy F.A., *1994 Catholic Almanac*, s.367.
403. Sobór Watykański II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele*, nr 8, AAS 58(1966), s.676. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.239.

Dodatek

404. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 20, AAS 57(1965), s.24. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.122.
405. Sobór Watykański II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele*, nr 2, AAS 58(1966), s.674. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.236.
406. Sobór Watykański II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele*, nr 2, AAS 58(1966), s.674. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.236.
407. Sobór Watykański II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele*, nr 4, AAS 58(1966), s.675. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.237.
408. Sobór Watykański I, *Pierwsza konstytucja dogmatyczna o Kościele Jezusa Chrystusa*, rozdział 1, ASS 6(1870-1), s.41. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 658, s.266.
409. Wschodni kościół katolicki nie powinien być mylony ze Wschodnim kościołem prawosławnym. Społeczność tego drugiego z Rzymem skończyła się schizmą w 1054 roku. Wschodnie kościoły prawosławne obejmują: Grecką cerkiew prawosławną, Rosyjską cerkiew prawosławną, i inne kościoły. Kościoły prawosławne nie uznają zwierzchnictwa Biskupa Rzymu. Dlatego nie są one rzymskokatolickie [838, 1399].
410. Te cyfry odzwierciedlają stan na 31 grudnia 1991 roku. Zaczerpnięto je z: Foy F.A., *1994 Catholic Almanac*, s.367.
411. Sobór Watykański I, *Pierwsza konstytucja dogmatyczna o Kościele Jezusa Chrystusa*, rozdział 1, ASS 6(1870-1), s.42. Źródło: Głowa S., *Breviarium fidei*, nr 48, s.81.
412. Sobór Watykański I, *Pierwsza konstytucja dogmatyczna o Kościele Jezusa Chrystusa*, rozdział 3, ASS 6(1870-1), s.43. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 662, s.268.
413. Sobór Watykański I, *Pierwsza konstytucja dogmatyczna o Kościele Jezusa Chrystusa*, rozdział 1, ASS 6(1870-1), s.42. Źródło: Głowa S., *Breviarium fidei*, nr 48, s.81.
414. *Katechizm Kościoła Katolickiego* stwierdza, że Piotr jest skałą, na której Chrystus zbuduje swój Kościół [552, 586, 881]. To jest oficjalne stanowisko katolickie. Jednak ciekawą rzeczą jest, że *Katechizm* stwierdza także:
- Poruszeni przez łaskę Ducha Świętego i pociągnięci przez Ojca, wierzymy i wyznajemy o Jezusie: „Ty jesteś Mesjasz, Syn Boga żywego” (Mt 16,16). Na skale tej wiary, wyznanej przez św. Piotra, Chrystus założył swój Kościół.
- Katechizm Kościoła Katolickiego* (424), s.109.
415. Morgan G.C., *The Gospel According to Matthew*, s.211.
416. Przykłady aramejskich słów w greckim Nowym Testamencie obejmują: *raka* (Mt 5,22), *Eloi* (Mk 15,34) i *Rabbuni* (J 20,16).
417. J 1,42; 1 Kor 1,12; 1 Kor 3,22; 1 Kor 9,5; 1 Kor 15,5; Ga 1,18; Ga 2,9; Ga 2,11; Ga 2,14.
418. Tanquerey A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 1, s.120.
419. Katolicka doktryna sukcesji apostoelskiej jest przekonaniem, że apostołowie ordynowali biskupów jako swoich następców i dawali im potrójną władzę nauczania, uświęcania i rządzenia. Nie jest to przekonanie, że biskupi są nowymi apostołami [860]. Dlatego dla poparcia swojej tezy Kościół nie odwołuje się do fragmentu w *Dziejach Apostolskich* 1,15-26, opisującego wybór Macieja jako jednego z Dwunastu, w miejsce Judasza Iskarioty.
420. Tanquerey A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 1, s.104.
421. Schaff Ph., *History of the Christian Church*, tom 2, ss.164-165.
422. Walsh M.J., *An Illustrated History of the Popes*, s.9.
423. Shalley B.L., *Church History in Plain Language*, s.151.
424. Pełne wyjaśnienie tego, w jaki sposób Leon I Wielki wykorzystał prawo rzymskie do dowiedzenia słuszności roszczeń papieżstwa, można znaleźć w artykule: Sullivan F.F., *Papacy* w: Catholic University of America, *The New Catholic Encyclopedia*, tom 10, ss.952-953.

425. Durant W., *The Story of Civilization*, tom 4: *The Age of Faith*, s.50.
426. Durant W., *The Story of Civilization*, tom 4: *The Age of Faith*, s.525.
427. McBrien R.P., *The HarperCollins Encyclopedia of Catholicism*, tom 2, s.622. Pomimo tego, że autor jest katolickim księdzem i dziekanem Wydziału Teologii na Uniwersytecie Notre Dame, ta książka *nie* posiada oficjalnej aprobaty Kościoła *Nihil Obstat* i *Imprimatur*.
428. Bonifacy VIII, *Unam Sanctam*. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 260, s.155.
429. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 18, AAS 57 (1965), ss.21-22. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.120.
430. To sprawozdanie opiera się na zapisie wydarzeń przedstawionym w publikacjach: (a) O'Connor J.T., *The Gift of Infallibility*. (b) Butler E.C., *The Vatican Council 1869-1870*.
431. O'Connor J.T., *The Gift of Infallibility*, s.19.
432. O'Connor J.T., *The Gift of Infallibility*, ss.19-20.
433. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 7, AAS 58 (1966), s.820. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353; cytat z: Ireneusz z Lyonu, *Przeciwko herezjom*, III, 3, 1.
434. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 10, AAS 58 (1966), s.822. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.354.
435. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 20, AAS 57 (1965), s.24. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.122.
436. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 25, AAS 57 (1965), ss.29-30. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.127.
437. Sobór Watykański I, *Konstytucja dogmatyczna o wierze katolickiej*, rozdział 4, ASS 5 (1869-70), s.490. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 657, s.265.
438. Sobór Watykański I, *Konstytucja dogmatyczna o wierze katolickiej*, rozdział 4, ASS 5 (1869-70), s.490. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 657, s.265.
439. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 25, AAS 57 (1965), ss.29-31. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.127-129.
440. Sobór Watykański I, *Pierwsza konstytucja dogmatyczna o Kościele Jezusa Chrystusa*, rozdział 4, ASS 6 (1870-1), s.47. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 675, s.271.
441. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 25, AAS 57 (1965), s.30. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.128.
442. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 25, AAS 57 (1965), s.30. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.127. Zobacz także: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 752, s.329.
443. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 25, AAS 57 (1965), s.30. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.127.
444. Artykuł w: *National Catholic Reporter*, 4 lutego 1994, s.14.
445. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 7, AAS 58 (1966), s.820. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353.; cytat z: Ireneusz z Lyonu, *Przeciwko herezjom*, III, 3, 1.
446. Główne wersety, których Kościół używa do dowodzenia nieomyślności Piotra i apostołów, to: Iz 59,21; Mt 16,18-19; Mt 28,18-20; Mk 16,20; Łk 10,16; Łk 22,31-32; J 14,16-26; J 16,13; J 21,15-17; Dz 1,8; Dz 5,32; Dz 15,28; 2 Kor 10,5-6; 2 Tes 2,14; 1 Tm 3,15; 1 Tm 6,20-21; 2 Tm 1,13-14.
447. Ignacy z Antiochii, *List do Smyrneckich*, 8, 2.
448. Zobacz: Tanquerey A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 1, ss.99-103.
449. Tanquerey A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 1, s.103.
450. Wrenn M.J., *Catechisms and Controversies*, ss.144-147.

Dodatek

451. Premm M., *Dogmatic Theology for the Laity*, s.29.
452. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 25, AAS 58(1966), s.829. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.361.
453. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 22, AAS 58(1966), s.828. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.360.
454. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 25, AAS 58(1966), s.829. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.361.
455. Abbott W.M., *The Documents of Vatican II*, przypis dolny nr 50, s.125.
456. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 10, AAS 58(1966), s.822. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.354.
457. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 10, AAS 58(1966), s.822. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.354.
458. Sobór Watykański I, *Konstytucja dogmatyczna o wierze katolickiej*, rozdział 2, ASS 5(1869-70), ss.485-486. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 644, s.261.
459. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 25, AAS 58(1966), s.830. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.361.
460. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 825 § 1, s.353.
461. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 23, AAS 58(1966), s.828. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.360.
462. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 12, AAS 58(1966), s.824. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.356.
463. Pius XII, *Humani Generis*, nr 21, AAS 42(1950), s.569, cytując Piusa IX. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1070, s.405.
464. Harris R.L., *Theological Wordbook of the Old Testament*, tom 2, ss.914-915.
465. Protestanci uważają fragment z Księgi Wyjścia 20,4-6 („Nie będziesz czynił żadnej rzeźby [...]”) za drugie przykazanie. Kościół katolicki traktuje ten zakaz jako część pierwszego przykazania: „Ja jestem Pan, Bóg twój, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej, z domu niewoli. Nie będziesz miał cudzych bogów obok Mnie!” (Wj 20,2-3) [2066, 2084-2141].
- Katolickie zgrupowanie tych dwóch przykazań usuwa podkreślenie zakazu czynienia rzeźbionych podobizn, takich jak figurki. W konsekwencji wiele katolickich katechizmów kompletnie ignoruje fragment z Księgi Wyjścia 20,4-6. Te katechizmy, które komentują fragment z Księgi Wyjścia 20,4-6 (np. *Katechizm Kościoła Katolickiego*), wyjaśniają, w jaki sposób ten fragment Pisma Świętego odnosi się do praktyk katolickich [2129-2132, 2141]:
- Chrześcijański kult obrazów nie jest sprzeczny z pierwszym przykazaniem, które zabrania bałwochwalstwa. Istotnie „cześć oddawana obrazowi odwołuje się do pierwotnego wzoru” i „kto czci obraz, ten czci osobę, którą obraz przedstawia”.
- Katechizm Kościoła Katolickiego* (2132), ss.499-500
- Ponieważ katolicyzm uważa pierwsze dwa przykazania w Księdze Wyjścia 20 za jedno przykazanie, Kościół musi podzielić fragment w Księdze Wyjścia 20,17 na dwa przykazania tak, aby było ich łącznie dziesięć. Fragment z Księgi Wyjścia 20,17 brzmi następująco:
- Nie będziesz pożądał domu twojego bliźniego. Nie będziesz pożądał żony bliźniego twego, ani jego niewolnika, ani jego niewolnicy, ani jego wołu, ani jego osła, ani żadnej rzeczy, która należy do twojego bliźniego.
- Księga Wyjścia 20,17*
- Według katolickiej wersji dziesiąte przykazanie brzmi: „Nie będziesz pożądał żony bliźniego twego”, a dziesiąte przekazanie: „Nie będziesz pożądał [...] żadnej rzeczy, która należy do twojego bliźniego” (*Katechizm Kościoła Katolickiego* [2514-2557], ss.573-581).
466. McHugh J.A., *The Roman Catechism*, ss.375-376.
467. Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Ogólna instrukcja dotycząca Mszału rzymskiego*, nr 278.

468. Pius XII, *Deiparae Virginis Mariae*, nr 4, AAS 42 (1950), s.783. Źródło: TS
469. Murphy F.X., *The Papacy Today*, s.69.
470. Pius XII, *Humani Generis*, nr 21, AAS 42 (1950), s.569. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1070, ss.404-405.
471. Pius XII, *Humani Generis*, nr 21, AAS 42 (1950), s.569. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1070, s.405.
472. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 44, AAS 42 (1950), s.770. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1086, s.411.
473. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 48, AAS 42 (1950), s.771. Źródło: TS
474. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 4, AAS 58 (1966), s.819. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.351.
475. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 4, AAS 58 (1966), s.819. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.351.
476. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 4, AAS 58 (1966), s.819. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.351.
477. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 7, AAS 58 (1966), s.820. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.352.
478. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 7, AAS 58 (1966), s.820. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.352.
479. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 7, AAS 58 (1966), s.820. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353.
480. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 1, AAS 58 (1966), s.817. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.350.
481. Redakcja *Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym* wywołała jedne z najbardziej zażartych debat w trakcie Soboru Watykańskiego II. W końcu papież Jan XXIII musiał mediuować w tej sprawie. Sprawozdanie tych wydarzeń jest zawarte w publikacjach: (a) Rynne X., *Letters from Vatican City*, ss.140-173, (b) Rynne X., *The Third Session*, ss.35-48.
482. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 10, AAS 58 (1966), s.822. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.354.
483. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 9, AAS 58 (1966), s.821. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.354.
484. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 9, AAS 58 (1966), s.821. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.354.
485. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 10, AAS 58 (1966), s.822. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.354.
486. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 9, AAS 58 (1966), s.821. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.354.
487. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 21, AAS 58 (1966), s.827. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.359. Stwierdzono to również na Soborze Trydenckim: „ta prawda i zasady postępowania znajdują się w księgach spisanych i tradycjach niepisanych” (Sobór Trydencki, *Dekret o przyjęciu świętych ksiąg i Tradycji*. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 306, s.179).
488. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 24, AAS 58 (1966), s.828. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.360.
489. German Bishops' Conference, *The Church's Confession of Faith*, s.45, cytując J.A. Möhlera. Zobacz także: (a) Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 8, AAS 58 (1966), ss.820-821. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.353-354. (b) Sobór Trydencki, *Dekret o przyjęciu świętych ksiąg i Tradycji*. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 306, ss.179-180.

Dodatek

490. Bainvel J., *Tradition and Living Magisterium*, artykuł w: *The Catholic Encyclopedia*, tom 15, s.9.
491. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 8, AAS 58(1966), s.821. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353.
492. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 8, AAS 58(1966), s.821. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353.
493. German Bishops' Conference, *The Church's Confession of Faith*, s.46, cytując J.A. Möhlera.
494. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 7, AAS 58(1966), s.820. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353.; cytat z: Ireneusz z Lyonu, *Przeciwko herezjom*, III, 3, 1.
495. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 8, AAS 58(1966), s.820. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353.
496. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 8, AAS 58(1966), s.821. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353.
497. Pius XII, *Deiparae Virginis Mariae*, nr 4, AAS 42(1950), s.783. Źródło: TS
498. *Kodeks Prawa Kanonicznego* stwierdza:
Wiarą boską i katolicką należy wierzyć w to wszystko, co jest zawarte w słowie Bożym, pisanim lub przekazanim, a więc w jednym depozycie wiary powierzonym Kościołowi i co równocześnie jako przez Boga objawione podaje do wierzenia Nauczycielski Urząd Kościoła, czy to w uroczystym orzeczeniu, czy też w zwyczajnym i powszechnym nauczaniu; co mianowicie ujawnia się we wspólnym uznaniu wiernych pod kierownictwem świętego Urzędu Nauczycielskiego. Wszyscy więc obowiązani są unikać doktryn temu przeciwnych.
Kodeks Prawa Kanonicznego, kanon 750, s.327 i s.329.
499. *Kodeks Prawa Kanonicznego* stwierdza:
Herezją nazywa się uporczywe, po przyjęciu chrztu, zaprzeczanie jakiejś prawdy, w którą należy wierzyć wiarą boską i katolicką, albo uporczywe powątpiewanie o niej; apostazją – całkowite porzucenie wiary chrześcijańskiej, schizmą – odmowę uznania zwierzchnictwa Biskupa Rzymskiego lub utrzymywania wspólnoty z członkami Kościoła, uznającymi to zwierzchnictwo.
Kodeks Prawa Kanonicznego, kanon 751, s.329.
Zobacz także: Pius XII, Munificentissimus Deus, nr 45, AAS 42(1950), s.770. Źródło: Bokwa I., Breviarium fidei, nr 1086, s.411.
500. Pełniejsza dyskusja na temat biblijnych argumentów, przedstawianych na poparcie Wniebowzięcia Maryi, znajduje się w Rozdziale 8, *Matka Boża*.
501. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 8, AAS 58(1966), s.821. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353.
502. Leon XIII, *Providentissimus Deus*, nr 19, ASS 26(1893-4), s.287. Źródło: Mysłek W., *Encykliki Leona XIII*, s.286.
503. Jurgens W.A., *The Faith of the Early Fathers*, tom 3, s.359.
504. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 8, AAS 58(1966), s.821. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353.
505. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 21-22, AAS 42(1950), ss.761-762.
506. Bainvel J., *Tradition and Living Magisterium*, artykuł w: *The Catholic Encyclopedia*, tom 15, s.10.
507. Jurgens W.A., *The Faith of the Early Fathers*, tom 3, s.359.
508. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 27-35, AAS 42(1950), ss.763-766.
509. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 11, AAS 42(1950), s.756. Źródło: TS

510. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 12, AAS 42(1950), s.756. Źródło: TS
511. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 15, AAS 42(1950), s.758. Źródło: TS
512. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 15, AAS 42(1950), s.758.
513. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 19, AAS 42(1950), ss.759-760.
514. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 16-18, AAS 42(1950), ss.758-759.
515. Pius XII, *Mediator Dei*, nr 47, AAS 39(1947), s.540. Źródło: Pius XII, *Encyklika Mediator Dei: O Liturgii*, s.29.
516. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 8, AAS 58(1966), s.821. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353.
517. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 12, AAS 57(1965), s.16. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.114.
518. Flannery A., *Vatican Council II*, s.363.
519. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 12, AAS 57(1965), s.16. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.114.
520. Pius XII, *Deiparae Virginis Mariae*, nr 4, AAS 42(1950), s.783. Źródło: TS
521. O'Carroll M., *Theotokos*, s.56.
522. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 9, AAS 42(1950), s.755.
523. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 8, AAS 42(1950), s.755. Źródło: TS
524. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 5, AAS 42(1950), s.754. Źródło: TS
525. Pius XII, *Munificentissimus Deus*, nr 44, AAS 42(1950), s.770. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1086, s.411.
526. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 7, AAS 58(1966), s.820. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.352.
527. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 8, AAS 58(1966), s.820. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353.
528. Bainvel J., *Tradition and Living Magisterium*, artykuł w: *The Catholic Encyclopedia*, tom 15, s.9.
529. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 9, AAS 58(1966), s.821. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.354.
530. Bainvel J., *Tradition and Living Magisterium*, artykuł w: *The Catholic Encyclopedia*, tom 15, s.11.
531. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 8, AAS 58(1966), s.821. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.353.
532. Tanquerey A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 1, s.102.
533. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 10, AAS 58(1966), s.822. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.354.
534. Pius XII, *Humani Generis*, nr 21, AAS 42(1950), s.569. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 1070, s.405.
535. Hardon J.A., *The Catholic Catechism*, s.161.
536. Po zniszczeniu Jerozolimy w 70 roku, Żydzi, którzy przetrwali, uświadomiwszy sobie, że ich narodowe dziedzictwo jest zagrożone, stworzyli ruch mający na celu spisanie ich ustnej Tradycji. Zadanie to zostało ukończone około 200 roku, a jego rezultat znany jest dzisiaj jako *Miszna*.
537. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 10, AAS 58(1966), s.822. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.354.
538. Sobór Watykański II, *Dekret o ekumenizmie*, nr 2, AAS 57(1965), ss.91-92. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.194-195.

Dodatek

539. Sobór Watykański II, *Dekret o ekumenizmie*, nr 3, AAS 57(1965), ss.92-94. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.195-196.
540. Sobór Watykański II, *Dekret o ekumenizmie*, nr 4, AAS 57(1965), ss.94-96. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.196-198.
541. Sobór Watykański II, *Dekret o ekumenizmie*, nr 4, AAS 57(1965), ss.94-95. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.197.
542. Wśród pierwotnych sygnatariuszy tego dokumentu z kręgu ewangelicznych chrześcijan byli: Charles Colson (Prison Fellowship), Bill Bright (Campus Crusade for Christ), J.I. Packer (Regent College), Pat Robertson (Regent University), Richard Land (Christian Life Commission of the Southern Baptist Convention), Larry Lewis (Home Mission Board of the Southern Baptist Convention), Os Guinness (Trinity Forum), Richard Mouw (Fuller Theological Seminary), Jesse Miranda (Assemblies of God), Brian O'Connell (Word Evangelical Fellowship), Kent Hill (Eastern Nazarene College), Thomas Oden (Drew University) i Mark Noll (Wheaton College).
543. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 21, AAS 58(1966), s.827. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.359.
544. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 7. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 321, s.186.
545. Zobacz także: równoległe sprawozdania w Mt 19,13-15 i Mk 10,13-16.
546. Tanqueray A., *A Manual of Dogmatic Theology*, tom 2, s.221.
547. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 7, AAS 57(1965), s.9. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, s.108.
548. Niektórzy komentatorzy biblijni rozumieją List do Rzymian 6,3-4 jako fragment mówiący o chrześcijańskim chrzcie (włączeniu) w Ciało Chrystusa przez działanie Ducha Świętego (1 Kor 12,13).
549. Sobór Trydencki, *Dekret o usprawiedliwieniu*, rozdział 4. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei* nr 318, s.185. Katolicki przekład *Douay Rheims* tłumaczy ten werset następująco: „Nie przez uczynki sprawiedliwości, które spełniliśmy, lecz dzięki Jego miłosierdziu, zbawił nas, przez obmycie odrodzenia i odnowienie Ducha Świętego” (Tt 3,5 *Douay Rheims*).
550. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanony: (a) 960, s.399, (b) 962 § 1, s.401, (c) 963, s.401.
551. Schroeder H.J., *The Canons and Decrees of the Council of Trent*, przypis dolny nr 4, s.17.
552. Szczera dyskusję katolickich uczonych na temat Apokryfów można znaleźć w: Brown R.E., *The Jerome Biblical Commentary*, tom 2, ss.523-524.
553. Porównaj z: Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 19, AAS 58(1966), ss.826-827. Źródło: Przybył M., *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, ss.358-359.
554. Sobór Watykański I, *Konstytucja dogmatyczna o wierze katolickiej*, rozdział 2, ASS 5(1869-70), s.485. Źródło: Bokwa I., *Breviarium fidei*, nr 643, ss.260-261.
555. F.F. Bruce skomentował:

Władza boska jest z samej jej natury oczywista sama przez się. A jedną z najbardziej istotnych doktryn przywróconych przez Reformatorów jest doktryna o wewnętrznym świadectwie Ducha Świętego w sercu wierzącego człowieka odnośnie boskiego charakteru Pisma Świętego.

Bruce F.F., The Books and the Parchments, s.111.

Kalwin napisał:

Dlatego niech następująca rzecz będzie utrwalona: ci, których Duch Święty wewnętrznie nauczył, prawdziwie opierają się na Piśmie Świętym. A to Pismo rzeczywiście samo potwierdza swą własną autentyczność; stąd nie jest rzeczą właściwą poddawać je dowodzeniu czy rozumowaniu. A pewność, na którą z pewnością od nas zasługuje, osiąga przez świadectwo Ducha. Gdyż nawet jeśli Pismo

zdobywa szacunek dla samego siebie przez swój własny majestat, to ma ono na nas poważny wpływ tylko wtedy, gdy zostaje zapieczętowane w naszych sercach przez Ducha. Dlatego oświeceni Jego mocą, wierzymy, że Pismo pochodzi od Boga, nie na podstawie naszego własnego osądu, ani osądu kogokolwiek innego; lecz ponad ludzkim osądem potwierdzamy z całkowitą pewnością (tak, jak gdybyśmy wpatrywali się w majestat samego Boga), że Pismo spłynęło do nas z ust samego Boga poprzez służbę ludzi.

Calvin J., Institutes of the Christian Religion, księga 1, rozdział 7, nr 5.

Źródło: McNeill J.T., Calvin: Institutes of the Christian Religion, tom 20, s.80.

556. Bruce F.F., *The Books and the Parchments*, s.111.

557. Johnstone P., *Operation World*, s.22.

558. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym*, nr 21, 24, AAS 58 (1966), ss.827-828 i ss.828-829. *Źródło: Przybył M., Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, odpowiednio ss.359-360 i ss.360-361.